

SÉTÁK A SZÉPMŰVÉSZETI MÚZEUMBAN

Leonardo és köre.

Irta: *Farkas Zoltán.*

Leonardot, a világnak egyik legnagyobb s legtitokzatosabbnak látszó alkotóművészt kétségtelen eredeti festménye nem képviseli a Szépművészeti Múzeumban. Mindössze három rajzlapját őrzik ott és egy, a Ferenczy István gyűjtéséből származó kisméretű lovasszobrot, melyet Meller Simon élelméjű stíluskritikai fejtegetései alapján bizvást neki lehet tulajdonítani. Ez a kis bronzszobrocska előtanulmány az elpusztult milánói Sforza-emlékhez, magasan ágaskodó hatalmas lovat ábrázol, hátán egy harccsal. A rajzlapok a következők: ceruzarajz, mely kopasz, csupaszarcú idősebb férfit ábrázol, erősen tátott szájjal, hirtelen balrafordulásban. Szemben vele kissé lejjebb csupán futólagosan megjelölt arcéle egy másik fejnek. A másik rajzlap: vöröskréta, egy kiáltó ifjú arcélnen ábrázolt feje, erősen nyitott szájjal. Az arc és a nyak részletesen kirajzolva, a fej többi része csak felvázolt. Ugyanezen lap hátulján futólagosan odavetett mellképe egy katonának, aki lándzsát tart vállán. A harmadik lapon ezüst ceruzarajz, négy lólábtanulmány. Akármelyik rajzot nézzük is, amelyeket különben a műtörténeti tudomány kétségtelen alkotásainak ítéel, mindegyiken jól felismerhető Leonardo sajátos ábrázolásmódja, de ha választani kellene közöttük, az idősebb férfit tehetnők első helyre. Da Vinci démonikus ábrázoló ereje benne nyilvánul meg a legjellegzetesebben.

Ezt a nem túlságosan gazdag anyagot azonban kiegészítik tanítványainak múzeumunkban őrzött festményei, Boltraffio, Luini, Gian Pietrino és Salai alkotásai. A mester annyira rányomta lelkét az ő műveikre is, hogy rajtuk visszfényében — mégha többé-kevésbé megtörtén is — ott sugárzik hatalmas lelkének varázsa. A legtisztábban a Boltraffionak tulajdonított Madonna-képen.

Erről a lélekről képet adni a legnehezebb feladatok egyike. Hiszen a világ egyik legnagyobb, legrejtélyesebb, legnehezebben megfogható egyéniségével állunk szemben. Leonardo éppen olyan, mint világhírű képe, a Mona Lisa, sejtelmesen távoli, elérhetetlen magasságokba burkolózik, mihelyt számot szeretnénk adni, hogy mit jelent nekünk. Mintha ugyanazzal a rejtelmes mosollyal takarná el magát előlünk, amellyel ez a híres asszony tekint évszázadok óta lelkes bámulóra. Végigcsodálhatjuk Leonardo ránkmaradt nagyszámú műveit, mert rajzokban rengeteg alkotása maradt, ha kétségtelen festménye kevés is, búvárkodhatunk mindabban, amit kézírataiból eddig közöltek, végigelemezhetjük néhány készen ránkmaradt festményét is, felszánthatjuk azt a talajt, melyből csodálatos magasra nőtt ki, végigkövet-hetjük hatását tanítványain, mindez még nem jelent kielégítő megoldást, mert nem tudunk attól az érzéstől szabadulni, hogy egészen még sem sikerült átfognunk őt, nem lehetett teljesen megértenünk. Ő maga valamiképen mindig többnek látszik annál, amit műveibe öntött. Nem csupán páratlan sokoldalúsága az oka ennek. Nem az, hogy bámulatos festő, rajzoló, szobrász, építőtervező, feltaláló és természettudós, hogy mint gondolkodó éppen ilyen

kiváló, sőt még költő is, hiszen ez a sokoldalúság más renaissance-kori geniусokban is megnyilvánult. De ezen túl van valami rejtett, csak sejthető és magyarázó szavakba alig foglalható démoniség benne, fogalmakkal hiányosan és inkább csak érzelmi úton megközelíthető őserő, mely örök titok fátylától övezetten vibráló izgalmassággal veszi körül csodálatos alakját.

Pedig mindenben, amihez csak hozzákezdett, ritka tudatosság különböztette meg kortársaitól. Ősztönszerűen alkotott ugyan ő is, mint minden igazán nagy művész, de alkotásait mindig páratlanul éles gondolkodással kísérte, talán az első ember volt a világon, aki annak jelenségeiben szigorú természeti törvényszerűséget sejtett és keresett. De a megfigyelés és magyarázás, az alkotás és önönmagának való beszámolás nála egyszerre és egymásból születtek, a legellentétebb lelki hajlandóságok, az alkotás összefoglaló teremtő ereje és aztán az elemzés olyan egységgé olvadt benne, mint senki másban. Így nem válhatott soha intellektuálisan számítóvá, hideggé, sematikussá és élettelenné, ami pedig nem egy kiváló alkotóművésznek végzetévé vált. Új világokat teremtő, intuitív alkotásának folyamatát egy pillanatra sem fosztotta meg lendületétől elméjének kutató kíváncsisága. Mohó ismeretvágyával mintha egy másik világból való ember járt volna itt ezen a földön, aki mélyebben lát be tüneményeibe és tömördek olyan dolgát akarja megfejteni, amelyek túl vannak a megismerés határain.

Nem volt érzelmektől korbácsolt ember. Nem ismerte azt a végtelen gyötrődést, mely Michelangelo egész életét viharossá tette. De nem ismerte a földi létnek azt a mosolygó gyönyörét sem, mely Raffaelloban testesül meg.

Emberi életében nem vette ki részét abból, ami más földi lénynek életcélja és boldogsága. Nem volt hétköznapi életet is élő genius, mint Goethe. Egyetlen egy vágy űzte, hajszolta szenvedélyesen egy egész életen át, látni, megismerni, megérteni és az így felfedezett világot néha, de akkor is csak az önmaga gyönyörködtetésének határáig alkotásokba varázsolni. Más művészek dolgával nem sokat törődött és magányos ember volt. Nem mintha zárkózott lett volna, mint Michelangelo, sok tanítványt gyűjtött maga köré, akikkel megkötött szeretetben élt együtt, de olyan magasan állott mindnyájuk felett, akikkel együtt élnie adatott, hogy lelkének igazi megosztására alig lehetett alkalma. Önmagával társalgott, tükörrirással írt ezer és ezer oldalon. Polgári életfilozófiával nézve innét ered az a látszólagos melancholia, amely évszázadok távlatán át visszatekintve életét kísérte, innét az a hamis beállítás, amellyel alakját híres korrajzában Mereskovszkij megrajzolta. Innét eredt az a nyugtalanság, mely az egyik helyről a másikra kergette őt, kísérlettelől új kísérlethez csábította s amely más kortársaihoz képest csak kevés befejezett nagy alkotáshoz hagyta eljutni.

De az nem is mérték, hogy ki mennyi kész nagy festményt hagyott hátra. Festményeiben és rajzaiban mégis sokkal, de sokkal többet adott sok igen nagy művésznél, aki békésen megtelepedve, nyugodtan ismételte kisebb maga-magát és befejezett mindent, amihez hozzáfogott. A megoldás pillanata előtt gyakran megtörtént, hogy az alkotás befejezése elvesztette számára az érdekességét. Vagy mert érezte, hogy megoldotta a lelki állapotot, mely foglalkoztatta, vagy mert újabb és újabb megoldásra váró izgalmak támadtak benne, új víziók, új sejtések, amelyek szakadatlanul hurcolták tovább és tovább a megismerés soha végét nem érő útján, a végtelenség felé.

Ez az állandó érintkezése a végtelenséggel nem oldódott fel kora vallásosságában. Leonardo teljesen a világ, vagy helyesebben kifejezve a saját

maga emberfeletti világának talaján állott. Neki nem kellett az a földi élettől menekülni vágyó megváltás, melyre Michelangelo annyira sóvárgott, neki nem kellett a földre lehozni a hit égét, hogy harmóniát teremtsen, mint Raffaellonak. Ő maga volt minden, mert a lét minden megnyilvánulásával benne élt. Öröm, fájdalom, lemondás, vágy, kívánság és csalódás nélkül áll előttünk, mint a természet jelenségei, melyeket csak mi festünk ki hangulatainkkal. Nincsen benne az a lázas életvágy, mint amely Tizianot olyan égő örömökkal fűti, de valami félelmesen démonikus, sejtelmesen kozmikus, hideg nagyság van benne, amely mégis érzékies formákban jelenik meg, de magasán fölötte áll minden földi vágyakozásnak. És nincsen benne keresztény dualizmus sem, a test és lélek ama kettőssége, mely az életet és céljait kettéválasztja, a földet és az eget elkülöníti, tőle távol áll a bűnbeesésnek, a vezeklésnek és a megváltásnak gondolata. Minden ízében pogány, a természeti életet magasztosítja fel végtelenné, midőn megérzi ősi erőt.

Természetes, hogy ezzel a lélekkel áttörte és túlhaladta mindazon művészi formákat, melyeken kezdetben nevelődött. Szakadatlanul sóvár és minden jelenséget újra felfedező és megértő világbatekintése művészi vonatkozásokban is új utakra vezette. Nem elégedett meg azzal, amit előtte tudtak és mellette gyakoroltak, hiszen még azokban a remekművekben sem tudta örömet lelni, melyeket önmaga alkotott. És mentől távolabbra jutott, annál másodrendűbbé vált előtte a befejezett alkotás, művei futólagos jegyzetek hódító útjának egyes állomásairól. Vagy kísérletek az elérhetetlen eszme kifejezése körül, amelynek fel-felvillanó képe sejtelmes mosolyt varázsolt ajkára. Ez a megfeythetetlenül titokzatos mosoly, mely nemcsak a Mona Lisa arcán ömlik el, hanem majdnem mindegyik ábrázolásán ott ragyog, az ő lelkének démonikus mosolya volt. Az életet és világot megismerő lélek boldogsága, mely túl a jó és a rossz határán a világ végtelenségének érzéséből fakad.

Pályája derekán tanulmányt írt a festészetről, melyben összefoglalta művészetének gyakorlati alapelveit. De ötezer oldalra terjedő feljegyzéseiben is számos, rajzokkal tarkított művészeti megjegyzése maradt, amelyek mind mohó ismeretvágyának termékei. A festészetről szóló tanulmányában mondja azt, hogy a festő első gondja az legyen, hogy képe sík felületének kiemelkedő, a háttértől elválasztott test látszatát adja. Aki ezen a ponton meghaladja a többieket, megérdemli, hogy a legnagyobbak nevezék. Ez a tökéletesség, a művészet e magaslata az árnyékok és fények helyes és természetes elosztásából származik, amit *chiaroscuro*-nak, fényhomálynak neveznek. Ha egy festő visszariad attól, hogy árnyékokat alkalmazzon ott, ahol azokra szükség van, csúfságba esik és művét megvetetté teszi a hozzáértők előtt, hogy cserébe a tömeg és a tudatlanok hamis megbecsüléséért kolduljon, akik a képen csak a színezés behízelt pompáját nézik, anélkül, hogy a reliefre ügyelnének.

Egy másik feljegyzésében tovább magyarázza festése módját: «Arra vigyázz, hogy az árnyék és a fények vonalak és körvonalak nélkül, miként a fűz menjenek át egymásba». Leonardo ennek az elvnek alkalmazásában meglehetősen messze ment, bár a körvonalak oly mértékű feloldásáig, mint amely múzeumunk Correggio-Madonnáján látható, nem jutott el. De a Boltraffionak tulajdonított Madonnánkon, melynek lelke, sőt kivitelének jókora része is kétségtelenül Leonardo műve, a nagyszerű hatás már erre a *chiaroscurra*, erre a *sfumatora* is épül. A fény és az árnyék hullámzó váltakozása ad meglepő életteljességet ennek a gyönyörű festménynek.

Felépítésében a fény-árnyék játékos váltakozásán kívül még három igen jelentős újítás mutatkozik a quattrecento komponálásával szemben. Elsőben az, hogy az ábrázolás alakjai egy határozottan összefogott, egyszerű és tetszetős, könnyen áttekinthető figurába, egyenlő oldalú háromszögbe vannak állítva. A második egységbe foglaló elv az, hogy a Madonna és a kis Jézus egy pillanat lelki történésebe vannak beléhelyezve, a kis Jézus ki nyújtja két kezét valami után és a Madonna szeretettel figyelni mozdulatát. A harmadik: hogy az alakok nem teljes nyugalom állapotában láthatók, hanem egy nagyon is mozgalmas helyzet pillanatnyi nyugalmában, mely előtt élénk mozgás játszódott le és talán még erősebb mozgás fog követni.

Minden ízében eleven életábrázolás ez a festmény. Ehhez nem csekély mértékben hozzájárul az is, hogy a testek rajza egyrészt az emberi anatómia szuverén ismeretén, másrészt a távlati rövidülések feltétlenül biztos meg látásán nyugszik. Tanulságos ebből a szempontból a kis Jézus alakját végig elemezni, mely valóságos remeke az anatómiai és távlati megfigyeléseknek. Leonardo ezt a biztosságot nemcsak csodálatos tehetségének, hanem szakadatlan tanulmányainak is köszönhette. Abban a korban, midőn a legsúlyosabb büntetés járt ki annak, aki embertestet mer boncolni, az emberi izmok és a belső szervek teljes ismeretét szerezte meg magának boncolás útján. És kora fiatalságától kezdve egészen öreg koráig folyton rajzolt a természet után, amiről jegyzőkönyvének számtalan pompás vázlata tanuskodik. Egyformán érdekelték a test és a lélek változásai, az emberi lét szép és rút tüne ményei, ő volt különben a világ első ismert nagy karrikatura-rajzolója.

De mindezek a vonatkozások csak kevéssé visznek közelebb ehhez a festményhez, ahhoz a sejtelmességhez, mely rajta előmlik. Valami varázslat árad róla, mely nagyon különbözik egyéb vallásos tárgyú képek ájtatos hangulatától. Titokzatos természeti erők leküzdhetetlen hatalma jut eszünkbe, mintha valami démoni sejtelmességet sugározná azon titokzatosságot, mint Giorgione képei. Viziószerű élességgel, másrészt fátyolosan elburkolódzva, alig megközelíthetően.

Éppen azért nehezen lehet elfogadni azt a véleményt, mely ezt a festményt nem Leonardonak, hanem tanítványának, Boltraffionak tulajdonítja. Valamikor az Esterházy-képtárban Leonardo neve alatt szerepelt. Aztán jött a művészettörténeti tudomány, mely annyira szereti nagy alkotásokról a nagy neveket letörölni, s helyükbe kisebb neveket írni. Így került végre ez a kép Boltraffio művei közé. Tisztára stíluskritikai alapon. De voltak számosan, akik megéreztek rajta Leonardo lelkét és részbeni szerzőségét vitatták.

Hogy ki volt Boltraffio és mit tudott, arról az e kép közelében függő lodi Madonna elég meggyőzően tanuskodik, amely ehhez a vitás képhez viszonyítva száraz, kicsinyes és képzeletlen. Pedig ez a lodi Madonna kétségtelen műve Boltraffionak. Viszont ismerünk egy Windsorban őrzött vöröskréta Leonardo-rajzot, mely tükörképszerűen majdnem megegyezik a kis Jézus komplikáltan rajzolt alakjával. Úgy hogy ha óvatosságból nem is lehet a mi Madonnánkat Leonardonak tulajdonítani, hajlandó volna az ember egy ismeretlen harmadik festőt elképzelni, aki tehetségesebb volt Boltraffionál. De akárhogy áll is ez a valószínűleg soha fel nem deríthető helyzet, bizonyos az, hogy ez a kép múzeumunknak legszebb alkotása Leonardo köréből.

Ezt a kört nagyon szépen képviseli Bernardino Luini két festménye is, míg Gianpetrino és Salai egy-egy festménye már jóval jelentéktelenebb. Luini

kezdetben nem Leonardo követője volt. Első művei Borgognone mélyen ájtatos és kissé fanyar művészetének befolyását árulják el. De mihelyt megismerkedett Da Vinci művészetével, azonnal e leküzdhetetlen varázsló befolyása alá került. Műveinek jellege megváltozott, hiszen Leonardo törekvései teljes szakítást jelentettek a művészetnek ama kissé aszketikusan magasztos felfogásával, amely halkan még Botticelli alkotásaiban is megcsendült.

Mindkét Luinink Madonnakép. Az egyik a Szűzanyát Szent Erzsébettel, a kis Jézussal és játszótársával, a kis Szent Jánossal ábrázolja. A Madonna egy fa alatt ül, karján dajkálja gyermekét. Szent Erzsébet balról foglal helyet, a kis János előtte áll és virággal kínálja a kis Jézust. A háttérben erdő sötétlik. A másik festmény Szent Borbála és Szent Katalin közé helyezi a szent szűzet, aki jobbkarján tartja a könyvben lapozó Jézust. Az arcokon az ismert leonardeszk mosoly, mely már nem démonikus titokzatossággal, hanem inkább csak sejtelmes érzelmességgel sugározza be Luini művészetét. Kissé zárkózottan és enyhe fényvel. Luini, akár ha a Szűzanyát festi, akár Salomét, akár a Megváltó fejét, ugyanezt a zárkózott mosolyt sugározta átja szét arcukon. A démoniség kissé érzékies, de mégis szűzies kifejezéssé enyhült, mint a mélyen árnyékolt szemeken, a lágyan hajló csipőkön, domború kebleken az élet megsejtett örömet ömlesztí végig.

Új típusokat nem igen látunk Luini képein. A keretek között maradt, amelyeket Leonardo írt eléje. Finom magas homlokokat, legtöbbször oldalt néző, fátyolosan fénylő szemeket, keskeny előkelő szájakat látunk, hosszúkás finom arcokat, állakat. A kompozíció feszült és szoros egysége, a lelki folyamat erős összefoglalása szétbomlik nála, a chiaroscuro már nem olyan lágy és nem olyan bársonyos, mint mesterénél. Világa is jóval szűkebb, mint Leonardoé. Azok a témák, melyeket a korai renaissance naiv realizmusa szívesen használt fel, az öregség változatai, melyeket da Vinci még olyan mohón jegyzett fel rajzai közé, Luininél már nem találhatók. De az ő művészete is tanuskodik arról, hogy milyen mélységes humanizmus áradt Leonardo lelkeségéből. Az emberi lélek rejtelmes nagyságának felismerése, az élet értékének rajongó tisztelete. Megismerni az ember testét és a benne lakozó lelket, majd kettőjükből egységes művészi alkotást teremteni volt művészi hitvallása.

Ennek a humanizmusnak egy ragyogó emlékét feljegyzéseiben is ünneplhetjük. Egyik anatómiai rajza mellé írta e sorokat:

«És te ember, aki e munkám segítségével belétekinthetsz a természet csodálatraméltó műhelyébe, és azt hiszed talán, hogy bűnös dolog az emberi testet boncolni, fontold meg, hogy mennyivel nagyobb gonosztett egy embert életétől megfosztani. S ha meglátod, hogy milyen csodálatosan épült fel testének hüvelye, gondold meg, hogy milyen semmiség az lelkéhez képest, mely ebben a hüvelyben lakozik, mert akármilyen legyen is, Isten kezéből ered. Hadd éljen tehát kényére-kedvére az ő művében és ne engedd, hogy dühöd, vagy gonoszságod életet öljön, mert bizony, aki nem becsüli az életet, nem érdemli meg, hogy éljen».

METAMORFÓZIS

*Felolvadtam, mint jégcsepp sugárban, Tavaszra jácint színében kéklek,
felszitt a nap, mint harmatot, — nárcisszból ontok illatot,
rámfujt a szellő, — felleggé váltam, pacsirtaszóban, pinty énekében
hóként lehullva hallgatok. — égi magasba illanok.*

Kolozsváry Olga.